

ALICJA MATCZUK – LUBLIN

[Recenzja]: Ryszard Żmuda, *Bibliografia publikacji o bibliotekach kościelnych w Polsce za lata 1945-2015*, Uniwersytet Medyczny w Łodzi, Łódź 2016, s. 302.

Autor recenzowanej pracy jest niekwestionowanym autorytetem w dziedzinie dokumentacji bibliograficznej dorobku ludzi i instytucji kościelnych w Polsce. Efekty jego pracy twórczej są naprawdę imponujące. Znakomitą większość stanowią opracowania bibliograficzne bardzo obszerne. Wystarczy wspomnieć jego wielotomową *Bibliografię historii Kościoła*, obejmującą lata 1975-1984 (Warszawa 1982-1997) *Bibliografię produkcji wydawniczej zakonów w Polsce za lata 1945-2000* (Warszawa 2000, 2002) czy *Materiały do bibliografii publikacji o zakonach i zgromadzeniach zakonnych w Polsce 1945-2000* (T. 1-2, Łódź 2011). Poza tym szczególne znaczenie dla pełnej dokumentacji bibliograficznej z zakresu kultury umysłowej Kościoła w Polsce mają *Katalog rozpraw doktorskich i habilitacyjnych o zakonach i zgromadzeniach zakonnych w Polsce 1945-2000* (Łódź 2001) oraz *Katalog prac magisterskich i licencjackich o zakonach i zgromadzeniach zakonnych w Polsce 1945-2000* (Łódź 2011).

Ukazanie się w 2016 r. *Bibliografii publikacji o bibliotekach kościelnych w Polsce za lata 1945-2015* świadczy o zrealizowaniu zaplanowanej przed paru laty przez R. Żmudę idei stworzenia pełnej i wyczerpującej dokumentacji bibliograficzno-katalogowej z dziedziny bibliotekarstwa kościelnego za lata 1945-2015. Fakt ten należy powitać z należnym uznaniem, bowiem: *Bibliografia wraz z Katalogiem rozpraw doktorskich i habilitacyjnych oraz prac licencjackich i magisterskich o bibliotekach kościelnych w Polsce za lata 1946-2014* (Łódź 2015) stanowi drugą, integralną część monografii *Biblioteki Kościoła w Polsce w świetle publikacji i prac dyplomowych za lata 1945-2015. Bibliografia i Katalog* oraz ich kumulacja *Dokumentacja stanu badań bibliologicznych o bibliotekach kościelnych w Polsce za lata 1945-2014* zostały udostępnione w 2015 r. w bibliotece cyfrowej Federacji Bibliotek Kościelnych FIDES.

Bibliografia publikacji o bibliotekach kościelnych ... jest efektem wieloletniej pracy Autora, w której dokonał scalenia gromadzonego przez wiele lat materiału bibliograficznego, częściowo wcześniej opublikowanego na łamach czasopism „*Studia Theologica Varsaviensis*” (1981), „*Saeculum Christianum*” (2001, 2004).

Wydanie *Bibliografii publikacji o bibliotekach kościelnych ...* ma duże znaczenie dla pracowników kultury i nauki. Wypełnia ono brak informatora o powojennym polskim piśmiennictwie dotyczącym bibliotek kościelnych, a co za tym idzie – ułatwia w dużym stopniu poczynania badawcze w zakresie nauk humanistycznych. W przedmowie autor wyraża życzenie, że:

Bibliografia powinna zainteresować [...] bibliofilów, bibliografów, bibliotekarzy, historyków i teologów, korzystających z licznych księżnic naukowych w naszym kraju: uczelni akademickich, seminariów duchownych oraz zakonów i zgromadzeń zakonnych (s. 13).

Recenzowana praca składa się z krótkiej przedmowy pióra bpa prof. dra hab. Andrzeja F. Dziuby, wstępu R. Żmudy, spisu treści, spisu źródeł i opracowań, w którym wymienione są źródła rękopiśmienne, drukowane i elektroniczne oraz opracowania, wykazu zawierającego sigła męskich i żeńskich instytutów życia konsekrowanego, wykazu tytułów czasopism objętych kwerendą i wykorzystanych w bibliografii oraz wykazu skrótów użytych w opisie bibliograficznym. Zestawienie zamyka indeks krzyżowy.

Baza poszukiwań materiałów bibliograficznych jest bardzo szeroka. Przejrzano w całości katalogi kartkowe bibliotek naukowych Łodzi, Warszawy, Krakowa i Lublina oraz dostępne online, wykorzystano liczne bibliografie: oprócz ogólnych („Przewodnik Bibliograficzny”, „Bibliografia Zawartości Czasopism”) także bibliografie dziedzinowe (np. „Bibliografia Bibliografii i Nauki o Książce”, „Polska Bibliografia Bibliologiczna”, „Bibliografia historii Kościoła”, „Bibliografia Historii Polskiej”), bibliografie regionalne i lokalne oraz bibliografie zagadnieniowe. Poszukiwania bibliograficzne objęły kilkaset kompletów czasopism krajowych i zagranicznych, encyklopedie specjalne (np. *Encyklopedia wiedzy o książce*, *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564-1995*), słowniki biograficzne (ogólne i specjalne) oraz opracowania ogólne z zakresu historii książki i bibliotek oraz historii Kościoła w Polsce.

Wykorzystując tak szeroką bazę źródłową i gromadząc tak bogaty materiał, Autor wykazał się dużym zaangażowaniem i pracowitością. Poszukiwanie rozproszonych publikacji, zwłaszcza prac ogólnych z pozoru niezwiązanych z tematyką bibliografii, wymagało dużo cierpliwości, długiego i żmudnego wysiłku, a także wnikliwej pracy badawczej.

W efekcie podjętej pracy powstało zestawienie liczące 3336 pozycji bibliograficznych. W rzeczywistości opisów bibliograficznych jest dużo więcej, biorąc pod uwagę liczne pozycje zbiorowe, zawierające obfite zapisy (s. 39-50). Autor nie ukrywa, że zebrany materiał nie jest kompletny. Według jego obliczeń w *Bibliografii* znalazło się „ok. 85 % ważniejszych i obszerniejszych publikacji poświęconych sygnalizowanej w tytule tematyki” (s. 11). Pozostałe 15% stanowią pozycje pominięte oraz nieuwzględnione, na skutek trudności z dotarciem do informacji o nich.

T y t u ł. Pewne zastrzeżenia budzi sformułowanie tytułu *Bibliografii*. Wydaje się, że nie jest on jednoznaczny: może sugerować, że praca wykazuje tylko publikacje dotyczące bibliotek kościelnych znajdujących się w Polsce, bądź też – odnotowuje piśmiennictwo wydane w Polsce z tego zakresu. Ale wszak zarejestrowa-

no także pozycje odnoszące się do księgozbiorów kościelnych na historycznych ziemiach polskich (Kresy Wschodnie), jak i za granicą oraz uwzględniono publikacje autorów polskich wydane za granicą. Powinno to znaleźć wyraźne odbicie w tytule. Wydaje się, że dla bibliografii właściwszy byłby tytuł *Bibliografia polskich publikacji o bibliotekach kościelnych za lata 1945-2015* ewentualnie *Polska bibliografia bibliotek kościelnych za lata 1945-2015*. Oczywiście w przedmowie powinny być wówczas sprecyzowane kryteria doboru materiału, jakie kategorie materiału zostały objęte określeniem *polska*.

K r y t e r i a d o b o r u m a t e r i a ł ó w. *Bibliografia* obejmuje całość piśmiennictwa polskiego z zakresu problematyki bibliotek kościelnych, które ukazało się w latach 1945-2014. Dotyczy ono nie tylko Kościoła Rzymskokatolickiego obrządku łacińskiego, ale również obrządku greckiego, Cerkwi Prawosławnej, Staroobrzędowców, Kościołów protestanckich i Judaizmu. Tematyka publikacji traktuje o różnych typach bibliotek kościelnych, ich historii, zasobach, inwentarzach, katalogach, procesach bibliotecznych, organizacji i automatyzacji, a także instytucjach koordynujących działalność bibliotek kościelnych (Ośrodek Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych, Federacja Bibliotek Kościelnych FIDES) oraz czasopismach bibliotekarskich. Informuje o księgozbiorach prywatnych osób duchownych oraz pracownikach książki (fundatorzy, założyciele i opiekunowie bibliotek, właściciele i ofiarodawcy księgozbiorów, kierownicy i dyrektorzy bibliotek, bibliofile, bibliotekoznawcy, bibliotekarze).

Nie ograniczono zasięgu terytorialnego i językowego. Wzięto pod uwagę cały dorobek autorów polskich wydany w kraju, jak i opublikowany za granicą, dzieła autorów zagranicznych piszących o sprawach polskich, prace zagraniczne tłumaczone na język polski, ogłoszone w wydawnictwach polskich bądź stanowiące przedmiot recenzji autorów polskich. Zasięg wydawniczo-formalny jest potraktowany bardzo szeroko, obejmując obok książek, czasopisma, artykuły z czasopism, rozprawy z dzieł zbiorowych, także fragmenty bibliograficzne. Wyszukanie tych ostatnich było niesłychanie trudne i czasochłonne, gdyż wymagało przebadania prac o charakterze bardziej ogólnym, które mogły zawierać interesujące informacje dotyczące tematu. Przedmiotem rejestracji są także recenzje, sprawozdania, protokoły. Poza pracami drukowanymi bibliografia uwzględnia również – co warto z uznaniem podkreślić – dokumenty elektroniczne (np. poz. 183, 817, 869).

Przy opracowaniu każdej bibliografii ważną sprawą jest zagadnienie kompletności bądź selekcji materiału. Ze wstępu dowiadujemy się, że *Bibliografia* obejmuje ważniejsze i obszerniejsze publikacje dotyczące tematyki pracy, natomiast „pominięto część pozycji ogólnych, które fragmentarycznie dotyczą bibliotek kościelnych” oraz „opisy bibliograficzne posiadające ogólne sformułowania, które nie sygnalizowały problematyki bibliotekarskiej, oraz zawierały krótkie fragmenty o księżnicach i pracownikach książki” (s.12).

Zasady selekcji, na ogół zupełnie słuszne i zrozumiałe, nasuwają jednak pewne zastrzeżenia. Mimo wspomnianego wyżej założenia R. Żmudy *Bibliografia* wykazuje szereg pozycji drobnych lub podających informacje powszechnie znane. Niektóre z nich przedstawiają minimalną wartość informacyjną. Trudno zorientować się np. jakimi kryteriami kierował się Autor przytaczając informację

o fragmentach nt. Biblioteki Załuskich zawartych np. w poz. 1192, 1206, 1252. Trafiają się też pozycje błahe (np. poz. 235, 328, 1246, 1254). Stosując nieraz aż nazbyt pobłażliwe kryteria doboru Autor nie ułatwia czytelnikowi poszukiwań. Bibliografia może i powinna podać użytkownikowi materiał wartościowy, usuwając pozycje niewnoszące nic nowego, a powtarzające to, co już gdzie indziej było lepiej powiedziane. Nie trzeba w bibliografii umieszczać pozycji, do których użytkownik sięgnie i stwierdzi, że nie są mu one potrzebne, że względu na małą ich wartość.

Niecelowe wydaje mi się np. zamieszczanie w poddziale *Bibliografia* różnych bibliografii ogólnych i dziedzinowych, z których tylko zaczerpnięto materiały, jak „Przewodnik Bibliograficzny”, „Bibliografia Zawartości Czasopism”, „Bibliografia Historii Polskiej”. Należało w tym poddziale zostawić bibliografie związane bezpośrednio z tematem pracy. Podobnie w dziale *Książnice kościelne w Polsce (Opracowania ogólne)* niepotrzebnie zamieszczane są pozycje o charakterze ogólniejszym dotyczące historii książki i bibliotek w Polsce. Z pozycji o tej tematyce należałoby zostawić tylko te, które w głównej lub w znacznej części są poświęcone bibliotekom kościelnym, albo takie, w których występują zwarte rozdziały czy fragmenty dotyczące bibliotek instytucji kościelnych. Pozycje takie należałoby zaopatrzyć w adnotacje, które uzasadniałyby dobór takich pozycji, jak np. biblioteki w literaturze polskiej (694), dzieje książki polskiej na Śląsku (710).

W poddziale *Biografie* niepotrzebnie zamieszczono wszystkie prace o osobach związanych z bibliotekami kościelnymi. Prace te są niewątpliwie ważnym źródłem do opracowania życiorysów poszczególnych osób, jednak wykraczają one niekiedy poza przedmiot bibliografii. Tylko bibliografia osobowa może ujmować całą działalność jakiejś osoby, bibliografia dziedziny powinna ograniczyć się jedynie do jej działalności w obrębie danej dziedziny.

O p i s. Opis bibliograficzny jest przejrzysty i czytelny, choć od strony formalnej odbiega od ogłoszonych drukiem i ogólnie dostępnych norm bibliograficznych. Autor przyjął zasady opisu z *Bibliografii historii Kościoła za lata 1944-1984*, ponieważ – jak pisze – „w okresie objętym spisem bibliograficznym 1945-2015, wielokrotnie zmieniała się normalizacja bibliograficzna, wprowadzając do rekordów, bardziej lub mniej uzasadnione zmiany” (s. 12). Niekiedy jednak spotkać można zapisy bibliograficzne sporządzone według aktualnych norm bibliograficznych (np. poz. 298, 481).

W opisie wydawnictw zwartych przy wyszczególnieniu stron niekonsekwentnie jest podawane oznaczenie skrótowe: raz stosowany jest skrót *ss* lub *s* poprzedzający liczbę stron, raz skrót *s.* po liczbie stron. Być może to efekt przejmowania opisów z różnych źródeł, ale należało oznaczenia ujednoczyć, na czym niewątpliwie zyskałaby sprawność i funkcjonalność bibliografii.

Charakteryzując opis należy jeszcze dodać, że zapis utworu z pracy zbiorowej stanowi zasadniczo formę pośrednią między „starymi” a „nowymi” normami bibliograficznymi (stosowanie strefy oznaczenia odpowiedzialności – po kresce ukośnej podane są dane dotyczące redaktora (ów), opracowujących). Można by zastosować krótsze opisy dla rozpraw z dzieł zbiorowych i fragmentów, pomijając np. podtytuły (np. poz. 2554, 2579, 2628).

A d n o t a c j e. Wartość informacyjną *Bibliografii* podnoszą liczne adnotacje księgoznawcze i treściowe (wyjaśniające i zawartościowe) umieszczone po opisie bibliograficznym i wydrukowane mniejszą czcionką. Przydałyby się one jeszcze przy wielu pozycjach, określając bliżej treść publikacji (np. 17, 82, 187, 260, 286). Brak adnotacji odczuwa się zwłaszcza w opisach prac, z których tytułu nie wynika, czego praca dotyczy. Ewentualne spożytkowanie takich opisów wymaga od użytkownika sięgania do źródła. Pozbawiono np. adnotacji poz. 779. Po sprawdzeniu opisu tej książki okazuje się, że studium dotyczy głównie cenzury.

Ten brak objaśnień dotyczących merytorycznej strony umieszczonych w bibliografii prac tym bardziej rzuca się w oczy, że sam zasadniczy opis dokumentów sporządzony został bardzo dokładnie i ze wszystkimi szczegółami. Pozytywnie należy ocenić podawanie informacji o streszczeniach obcojęzycznych i bibliografii załącznikowej.

U k ł a d *Bibliografii*. Sprawą bardzo ważną dla każdego zestawienia bibliograficznego – ułatwiającego lub utrudniającego orientację w zebranym materiale – jest sam układ bibliografii.

Zasady układu przyjęte w *Bibliografii* omawia autor we wstępie. Pomaga również w ich poznaniu dokładny spis rzeczy, a w przypadkach bardziej drobiazgowych poszukiwań może użytkownikowi służyć pomocą indeks krzyżowy. Dzięki tym wszystkim dodatkom orientacja w materiale zawartym w *Bibliografii* nie jest trudna.

W *Bibliografii publikacji o bibliotekach ...* zastosowano układ systematyczny. Ogólny jego podział przedstawia się następująco: „Wydawnictwa informacyjne” (z dalszym podziałem: encyklopedie, informatory słowniki, bibliografie, katalogi); „Instytucje koordynujące działalność bibliotek kościelnych”; „Czasopisma”; „Książnice Kościoła w Polsce (opracowania ogólne)”; „Księgozbiory prywatne duchowieństwa”; „Biblioteki instytucji kościelnych”. Działy te dzielą się na poddziały pierwszego i drugiego stopnia. W dziale „Biblioteki instytucji kościelnych” przeprowadzony jest układ według rodzajów bibliotek, a w ich obrębie zastosowano układ topograficzny według miast, z wyjątkiem poddziału „Biblioteki zakonów i zgromadzeń zakonnych”, w którym występuje układ według nazw wspólnot zakonnych. W większości działów wyodrębniony jest stały poddział: opracowania ogólne.

Kwestie, na temat których można dyskutować z Autorem, dotyczą jedynie drobnych szczegółów układu w poszczególnych poddziałach. Zastrzeżenia budzi przede wszystkim poddział zatytułowany „Katalogi”. Zwłaszcza, gdy po przejrzaniu znajdujących się tam materiałów przekonujemy się, iż są tam także inwentarze, katalogi wystaw i inne spisy. Wydaje się, że zarówno inwentarze, jak i katalogi wystaw zasługują na wymienienie ich w tytule poddziału. Z kolei poddział „Słowniki. Opracowania ogólne” zyskałby na przejrzystości gdyby zastosowano podział na: ogólne, regionalne i lokalne, dziedzinowe.

W ramach poddziałów szczegółowych zastosowano szeregowanie alfabetyczne¹. Nie jest to najlepsza forma szeregowania – zwłaszcza dla retrospektywnej

¹ Ponieważ przyjęto zasadę szeregowania alfabetycznego, można by nie powtarzać w kolejnych

bibliografii dziedzinowej – i zresztą nie we wszystkich poddziałach ją zastosowano. Poddziały „Biografie poszczególnych osób”, „Bibliografie poszczególnych osób”, „Biblioteki poszczególnych osób” – mają układ przedmiotowy według osób wyróżnionych spacją, przy czym nie potrzebnie wyróżniono spacją nazwisko tej samej osoby w każdej pozycji, która jej dotyczy (np. 236-240). Ale zdarza się też – i to dość często – że, nazwiska nie są wyróżnione, co utrudnia prowadzenie poszukiwań (np. poz. 34, 35, 49, 50, 51, 81, 82).

Należy żałować, że szeregowania przedmiotowego nie zastosowano także w innych działach, co zapewniłoby większą przejrzystość. Np. w poddziale „Katalogi” właściwszy byłby układ według nazw katalogów (np. katalog czasopism, katalog poloników, katalog rękopisów, katalog starych druków, katalog wystaw itp.). Szeregowanie przedmiotowe dałoby się zastosować także według zagadnień. Np. w takim dziale „Książnice Kościoła w Polsce (opracowania ogólne)” można by uporządkować według poszczególnych grup zagadnieniowych (których nazwy należałoby wyspacjować), jak np. biblioteki kościelne, biblioterapia, cenzura, komputeryzacja, książka rękopiśmienna itd. Są to oczywiście tylko sugestie recenzenta.

Autor miał prawo mieć własną koncepcję układu wewnętrznego i to należy uszanować. Wydaje się jednak, że bez uszczerbku dla przejrzystości bibliografii można szeregowanie alfabetyczne stosować, gdy w grę wchodzi uporządkowanie małej liczby opisów w poszczególnych działach czy poddziałach. Wadliwość takiego szeregowania szczególnie widoczna jest w działach o obfitym materiale, jak np. w dziale „Książnice Kościoła w Polsce (opracowania ogólne)”, liczącym 245 pozycji. Powoduje to rozpraszanie materiałów o szczegółowych zagadnieniach, zmuszając użytkownika interesującego się wąskim zagadnieniem do przeglądania całego działu lub sięgania do indeksu rzeczowego w celu odnalezienia potrzebnych pozycji. Należałoby wprowadzić szczegółowy podział materiału, co sprawiłoby, że liczba opisów w poszczególnych poddziałach nie byłaby zbyt duża, także szeregowanie alfabetyczne zasadniczo nie wpłynęłoby na przejrzystość bibliografii. Podobnie w poddziale „Katalogi” można by wyodrębnić poddziały niższego stopnia. W ramach poszczególnych grup wypadałoby oddzielić spisy od opracowań.

Pewne wątpliwości może budzić rozbitcie pokrewnych materiałów po różnych poddziałach. Np. w dziale „Biografie poszczególnych osób” znalazły się pozycje dotyczące rękopisów (np. poz. 104, 106, 122, 194) i księgozbiorów prywatnych (np. 77, 155, 157), które mają odpowiedniki w postaci podobnych pozycji w poddziale „Biblioteki instytucji kościelnych” (miejscowości) i „Biblioteki poszczególnych osób”. Trudno się zorientować, co skłaniało do przydzielenia tych pozycji do jednego albo drugiego działu. Ponadto w poddziale „Bibliografie poszczególnych osób” brak jest powiązań odsyłaczowych z poddziałem „Biografie poszczególnych osób”, który często informuje o wykazach publikacji poszczegól-

pozycjach nazwy tego samego autora, zastępując ją kreskami w dalszych pozycjach (np. 2574-2581, 2607-2609, 2820-2831)

nych osób, ogłoszonych w pracach zbiorowych poświęconych danej osobie (np. poz. 233, 256, 263, 283).

I n d e k s. *Bibliografia* jest zaopatrzona w indeks krzyżowy. Obejmuje on hasła alfabetyczne (autorów, redaktorów, recenzentów, tytuły dzieł zbiorowych i czasopism) oraz tematy pozycji (przedmioty, tematy jednostkowe: osoby, miejscowości, instytucje, biblioteki, zakony).

W dużej mierze indeks pomaga w zbieraniu materiałów, choć nie daje pełnego obrazu treściowego zarejestrowanego piśmiennictwa. Zestaw haseł przedmiotowych nie jest wyczerpujący, brak w nim jest również ogólnych i bardziej szczegółowych haseł, dlatego indeks nie ma pełnej wartości informacyjnej. Nie wszystkie tematy publikacji są w nim wykazywane. Zabrakło w indeksie np. hasła *Cenzura*, *Zbiory biblioteczne*, mimo, że w samej bibliografii zanotowano kilka pozycji na ten temat. Publikacje dotyczące poszczególnych osób figurują w indeksie tylko pod nazwami indywidualnymi, brak ich natomiast pod hasłami zbiorowymi jak np. *Bibliotekarze*, *Archiwiści* i *Bibliofile*, *Bibliografowie*. Chcąc odszukać pozycje na ich temat trzeba przejrzeć wszystkie hasła biograficzne i artykuły z działu „Biografie”.

Generalnie należy stwierdzić, że brak określników bliżej charakteryzujących zawartość treściową publikacji bardzo utrudnia korzystanie z *Bibliografii*, zwłaszcza, że użytkownik szukający bardziej szczegółowych zagadnień odnoszących się do danego hasła jest zmuszony przeglądać wszystkie pozycje, do których odsyłają wskaźniki cyfrowe. Określniki zapewniłyby uporządkowany układ materiałów, umożliwiając odnalezienie właściwych pozycji natychmiast.

Niekiedy zdziwienie budzą zasady tworzenia haseł przedmiotowych. Np. hasło *Bibliologia* pojawia się w indeksie tylko dlatego, że nazwa ta występuje w tytule pracy zbiorowej, z której pochodzi opisywany artykuł (poz. 2204, 2745, 3166). Co więcej występują hasła synonimiczne np. *Zbiory muzyczne* i *Kolekcje muzyczne*, co sprawia, że wskaźniki cyfrowe pozycji na ten sam temat znajdują się w dwóch różnych miejscach indeksu. Przy niektórych hasłach nie wymieniono znowu wszystkich pozycji dotyczących tematu. A więc np. hasło *Zbiory muzyczne* odsyła tylko do jednej pozycji (733), brak natomiast odniesień do poz. 734, 889, 1411, 1832, 1842, 2130.

Indeks stosuje przy hasłach alfabetycznych określniki, jak np. rec. (recenzja), red. (redakcja), wyd. (wydał) itp. Natomiast nie rozróżnia nazwisk autorów od osób występujących w tytułach czy adnotacjach (np. odrębną czcionką lub spacją), co jest zubożeniem informacji. Również brak jest odsyłaczy od części nazwiska złożonego niestanowiącego początku hasła, co obniża sprawność informacyjną indeksu. Przy hasłach nazw geograficznych mniej znanych (np. Gielniowo, Gierczyce, Kwilicz itp.) należało podać określenie województwa lub powiatu, natomiast przy miejscowościach zagranicznych umieścić nazwę kraju.

K o m p o z y c j a t y p o g r a f i c z n a. *Bibliografia* posiada staranną szatę graficzną. Jest łatwa w korzystaniu ze względu na przejrzysty układ typograficzny.

Pochwalić należy wyróżnienie graficzne przez spacjowanie haseł osobowych w dziale „Wydawnictwa informacyjne”, gdzie znajdują się obszerne pozycje, obejmujące po kilka szpalt np. pod hasłem *Słownik pracowników książki polskiej*

(12 szpalt). Sprawilo to, ze ogarniecie okiem pozycji jest znacznie latwiejsze i bardziej przejrzyste. Nadto – co jest wazne z punktu widzenia sprawnosci informacyjnej – znacznie upraszcza proces odnajdywania opisow zwiazanych z haslami wyszukanyymi w indeksie, odsylajacym do numerow pozycji.

Trzeba by wysunac jednak drobne zastrzezenia: dzialy glowne (nie sa numerowane) nalezalo wydrukowac wieksza czcionka, gdyz nie wyrozniaja sie dostatecznie od poddzialow. W hasle autorskim niepotrzebnie zostaly graficznie wyroznione nazwiska wszystkich autorow, co dezorientuje czytelnika. Zwiekszylaby sie sprawnosci informacyjna calaj *Bibliografii*, gdyby w zywej paginie figurowaly takze numery pozycji.

Reasumujac trzeba stwierdzic, ze niezaleznie od zastrzezen, jakie moga miec w stosunku do *Bibliografii* ruznego typu uzytkownicy, publikacja, ze wzgledu na zwarte w nim bogate informacje stanowi bardzo cenna pozycje w polskich wydawnictwach bibliograficznych i bedzie, jak tego pragnie Ryszard Zmuda, pomagac w badaniach naukowych. Praca nie tylko daje uzytkownikowi rozeznanie o powojennym stanie badan w zakresie bibliotekarstwa koscielnego w naszym kraju, ale i zwraca uwage na najwazniejsze potrzeby, najdotkliwsze luki i braki w tym obszarze, a jednoczesnie bedzie zachecac i inspirowac badaczy do podjecia nowych tematow badawczych.